

לחדול באמצע הדרך. הסימפוזיה הבלתי-גמורה של שוברט היא יוצא מן הכלל המעיד על הכלל.

והנה במקרא כך קורה שוב ושוב. הביטו בחמשת חומשי תורה. הסיפור של עם ישראל מתחיל בהבטחה לאברהם שיירש את ארץ כנען. אולם בסוף ספר דברים, בני ישראל עדיין לא חצו את הירדן. התורה נגמרת בתמונה המעציבה של משה העומד על הר נבו ורואה מנגד את הארץ שארבעים שנה הוליק אליה את בני ישראל במדבר – ואלה לא יבוא.

חטיבת הנביאים בתנ"ך, הכוללת ספרי נבואה לצד סיפור קורות ישראל מכיבוש הארץ עד לאחר חורבן בית ראשון, נגמרת לא בסוף הסיפור, לא בעבר ולא בהווה, אלא בפסקיו של הנביא מלאכי הצופים אל העתיד הרחוק, שעל פי המסורת הוא ימות המשיח: "הִנֵּה אֲנִי שֶׁלַח לָכֶם אֶת אֱלֹהֵי הַנְּבִיא לִפְנֵי בּוֹא יוֹם ה' הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא. וְהָשִׁיב לָב אֲבוֹת עַל בָּנִים וְלֵב בָּנִים עַל אֲבוֹתָם, פֶּן אָבּוֹא וְהִפֵּיתִי אֶת הָאָרֶץ חֲרָם" (מלאכי ג, כג-כד). חטיבת הכתובים נגמרת בהצהרת כורש המתיר ליהודים גולי בבל לחזור לארצם ולבנות את מקדשם: בפרטנציאל ולא במימוש.

אף לא אחת מחטיבות התנ"ך נגמרת אפוא באורח קונבנציונלי. כולן מותירות אותנו בחיתומן עם טעם של הבטחה לא ממומשת, משימה שטרם נתמלאה, עתיד רחוק שטרם הגענו אליו. הדבר אופייני גם ליחידות קטנות יותר: לסיפורי המקרא ולספרי המקרא. ראשון להם, ואף מופת שהבאים אחריו מיוסדים על פיו, הוא סיומו של ספר בראשית, בסוף פרשת ויחי.

כזכור, סיפורו של עם הברית מתחיל בקריאת אלוהים לאברהם ללכת מארצו וממולדתו ומבית אביו אל הארץ אשר ה'

הזמן היהודי

תרבויות שונות מספרות סיפורים שונים. מחברי הרומאנים הגדולים של המאה ה-19 כתבו סיפורת שהיא אתית במהותה. ג'יין אוסטן וג'ורג' אליוט בחנו את היחס בין תכונות אופי לבין אושר. ביצירתן אפשר למצוא המשכיות מוחשית למגילת רות. צ'רלס דיקנס – פחות במסורת רות, יותר במסורת הנביאים – כתב על החברה ומוסדותיה, והראה כיצד הן עלולות לפגוע בכבוד האדם ובצדק. לעומת זאת, עלילות כגון אלו של 'מלחמת הכוכבים' ו'שר הטבעות' הן דואליסטיות מאוד. היקום הוא לדידן שדה קרב בין כוחות הטוב והרע. אם גם לסיפורים אלה שורש בישראל הקדומה, שורש זה אינו בתנ"ך אלא בספרות האפוקליפטית של כת קומראן. בעלילות עתיקות ומודרניות אלו, המאבק אינו פנימי כי אם חיצוני. הוא מתחולל ברחבי היקום ולא בתוך נפש האדם. סיפורים אלה קרובים למיתוס יותר משהם קרובים למונותיאיזם.

וישנו גם סוג סיפורים נוסף, נדיר, שהתנ"ך הוא הדוגמה העילאית לו. זהו הסיפור נטול הסוף, הצופה קדימה אל עתיד פתוח ואינו מבקש סיגור. הוא מפר מוסכמה ספרותית. בדרך כלל אנו מצפים מסיפור ליצור מתח שייפתר בעמוד האחרון. כך מוקנית ליצירת אמנות תחושה של שלמות. הרי איננו מצפים מפסל להיות מפוסל רק בחלקו, משיר להיגמר סתם כך, מרומאן

יראהו. אך בטרם הספיק אברם להכות בה שורש נאלץ לעזבה למצרים מפני הרעב. כך קורה גם ליעקב ובניו. ספר בראשית נגמר לא בחיים בארץ ישראל אלא במוות בארץ מצרים. אלה הם פסוקי האחרונים:

וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל אָחָיו: "אֲנֹכִי מֵת. וְאֵלֹהִים פֶּקֶד יִפְקֹד אֶתְכֶם, וְהָעֵלָה אֶתְכֶם מִן הָאָרֶץ הַזֹּאת אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב". וַיִּשְׁבַּע יוֹסֵף אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: "לֵאמֹר פֶּקֶד יִפְקֹד אֱלֹהִים אֶתְכֶם וְהָעֵלָתֶם אֶת עַצְמוֹתַי מִזֶּה". וַיָּמָת יוֹסֵף בֶּן מֵאָה וָעֶשֶׂר שָׁנִים, וַיַּחְנֹטוּ אֹתוֹ, וַיִּשֶׂם בָּאָרוֹן בְּמִצְרַיִם. (בראשית נ, כד-כו)

שוב: תקווה שטרם התגשמה, מסע שעוד לא נשלם, יעד שעודנו מעבר לאופק. ושמא יש קשר בין צורת הסיפור הזו לבין הנושא האחרון בסיפור: הסליחה. בספרה 'המצב האנושי' מציעה חנה ארנדט תובנה מעמיקה על הקשר בין סליחה לבין זמן. המעשה האנושי, היא טוענת, הוא בעל פוטנציאל טרגי. איננו יכולים לחזות את תוצאות מעשינו, אך משעשינו אותם איננו יכולים לבטלם. אנו יודעים "שמי שפועל לעולם אינו יודע באמת מה הוא עושה, שהוא תמיד נעשה 'אשם' בתוצאות שמעולם לא התכוון להן וגם לא חזה אותן, שלא משנה כמה הרסניות ובלי צפויות תוצאות מעשיו, הוא לעולם לא יוכל לבטלן ... לא צריך יותר מזה כדי להירתע בייאוש מן התחום של ענייני אנוש ולבזו לכושר האנושי לחירות"¹.

אבל, היא ממשיכה ואומרת, יש דבר אחד בחיינו המסוגל להעלותם ממסלול הטרגדיה אל הדרך לתקווה. דבר זה הוא הסליחה: "בלי שניסלח, בלי שנשתחרר מתוצאות מעשינו, יכולתנו לפעול תהיה כביכול מוגבלת למעשה אחד בודד, שממנו לא נוכל

להיחלץ לעולם ... במילים אחרות, סליחה היא התגובה היחידה שלא רק מגיבה אלא פועלת מחדש ובאופן בלתי צפוי, באופן שאינו מותנה על ידי הפעולה שהציתה אותה, ובכך משחררת מהשלכותיה את הסולח וגם את הנסלח"².

הכפרה והסליחה הן ביטויי הנעלים של החופש האנושי – החופש לפעול בעתיד אחרת מכפי שפעלנו בעבר, והחופש שלא להיות לכודים במעגלי נקמה ותגמול. רק היודעים לסלוח יכולים להיות חופשיים. רק תרבות המיוסדת על הסליחה יכולה לבנות לה עתיד שאיננו חזרה אינסופית על העבר. ומשום כך היהדות היא התרבות היחידה שתור הזהב שלה הוא העתיד.

תפיסה מהפכנית זו של הזמן, שביסודה החופש, היא תרומתה של היהדות לעולם. תרבויות עתיקות רבות החזיקו בתפיסת זמן מעגלית, שהכול בה חוזר שוב ושוב אל ראשיתו. היוונים פיתחו תפיסת זמן טרגית, שבה כל ספינת חלומות דינה להתרסק אל סלעי המציאות. אירופה של הנאורות הציגה את תפיסת הזמן הליניארי, הלא היא תפיסת הקדמה. להבדיל מכל אלה, ליהדות תפיסת זמן של ברית, שביסודה החופש והמחויבות. חוקר הספרות אהרן הראל פיש הציג את החלופה הזו:

הברית במהותה היא דרמה, זיכרון פגישה שבה קיבלו עליהם הצדדים אחריות והחליפו ביניהם הבטחות, ואלה נשארות עמנו כל ימי חיינו ואף לאחר מכן. אפשר שנבקש לברוח מן האחריות, וההבטחות אפשר שהן סמויות מן העין ... ואף על פי כן הן קיימות, וביום מן הימים הן עתידות להתממש. מכשולים שלא שיערנום ייקרו על דרכנו, אבל גם הזדמנויות לא צפויות. לעולם אין הדרך שלפנינו מותווה בבהירות,

כי אף על פי שאנו מוגבלים בשל תנאי הברית –
אנוסים על פי הדיבור – בני חורין אנו. אנו רשאים
לבחור, וחופש הבחירה הזה משרה תחושה של סכנה
ואי־ודאות בכל רגע ורגע. ... הברית, ולא הסוף הצפוי
דווקא, היא התנאי לקיומנו בזמן ... אנו מקבלים את
מטרתיה בלי דעת אל נכון לאן היא נושאת אותנו,
כי "היות נכון – זהו העיקר!"³.

חויית הזמן היהודית היא, כביטוי המלבב של פיש, הליכה שבי
אחר הזיכרון, "הזיכרון שאינו מרפה, זיכרון העתיד שתובע את
הגשמתו".⁴

תפיסת הזמן הטרגית מחוללת פסימיות. תפיסת הזמן
המעגלית מובילה להשלמה עם הקיים. תפיסת הזמן הקווית
מזמינה אופטימיות. ואילו תפיסת הזמן של הברית מולידה את
התקווה. אלה אינם רק רגשות שונים. אלו הן דרכים שונות
מיסודן להתייחסות לזמן ולעולם. הן מתבטאות בסוגים השונים
של סיפורים שאנשים מספרים. הזמן היהודי צופה תמיד אל עתיד
פתוח. הפרק האחרון עוד לא נכתב. המשיח עוד לא בא. וכינתיים
הסיפור נמשך. ואנחנו כותבים אותו יחד עם אלוהים.

- 1 חנה ארנדט, **המצב האנושי**, מאנגלית: אריאלה אזולאי ועדי אופיר, תל אביב:
הקיבוץ המאוחד וקרן פרידריך אברט, תשע"ד, עמ' 269.
- 2 שם, עמ' 272 ועמ' 276.
- 3 א' הראל פיש, **עתיד זכור: על ספרות מיתוס והיסטוריה**, מאנגלית: סמדר מילוא,
ירושלים: מוסד ביאליק, תשנ"ו, עמ' 19–20. הציטוט "היות נכון – זהו העיקר!"
לקוח ממחזהו של ויליאם שייקספיר "המלט" בתרגום אברהם שלונסקי.
- 4 שם, עמ' 28.